

Euroopan yhdentymisen varhaisista visioista käytyä suomalaista keskustelua

Pauli Heikkilä:

Tasavalta vai tasapaino? Suomalaiset keskustelut Paneuroopan ja Uuden Euroopan yhdentymisluonnitelmista 1923–1944. SKS 2017. 243 s. ISBN 978-952-222-8598.

Euroopan nykyisen integraation keskeisenä intellektuaalisena kantaisänä mainitaan usein kreivi Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972), eurooppalainen kosmopoliitti, joka pohti eurooppalaista tulliliittoa samat arvot jakavien maiden kesken ja julkaisi teemasta kuuluisan pamfletin (*Pan-Europa*, 1923). 'Uusi Eurooppa' puolestaan on vähemmin peräänkuulutettu varhainen visio Euroopan yhdentymisestä, nimittäin natsi-Saksan aikainen malli sodanjälkeisen Euroopan uudesta järjestyksestä, missä Saksalla oli johtava rooli. Pauli Heikkilä käsittelee teoksessaan vähemmän tunnettuja suomalaisia keskusteluja Euroopan yhdentymisestä periodilla, joka ei yleensä ole tämän aiheen tiimoilta tunnettu.

Heikkilä avaa uusia näkökulmia Suomen poliittiseen historiaan tarttumalla kansalliseen identiteettiin. Hän pitää kysymystä Euroopan keskinäisestä liittoutumisesta keskeisenä nimenomaan pienen ja tässä tapauksessa tuoreeltaan itsenäistyneen valtion kannalta, missä hapuillaan kulttuuriin ja arvomaailman liittyvien kysymysten kanssa. Tässä hän on nähdäkseni oikeassa. Samalla kansalliseen identiteettiin keskittyvä näkökulma on omalla tavallaan rajaava, sillä se keskittää huomion hyvin voimakkaasti kotimaahan. Laajempi ja kattavampi eurooppalaisten yhdentymiskurssien käsittely jää tulevien tutkimusten tehtäväksi.

Tutkimuksen keskiössä ovat suomalaisen älymystön ja osittain poliittisen eliitin näkemykset Suomen paikasta Euroopassa ja maanosan eri kansojen välisistä suhteista. Erityisen keskeistä on, miten eri kannanotoissa Eurooppa asettui suhteessa muihin maanosiin. Heikkilä pyrkii myös vertailemaan liikkeiden ideologisten keskusten ja suomalaisten välisiä aatteellisia eroja. Paneurooppalaisuuden osalta tämä tarkoittaa keskittymistä Coudenhove-Kalergin kirjoituksiin. Uusieurooppalaisuuden kohdalla puolestaan huomio kiinnittyy italialaiseen fasismiin ja natsien poliittisesta ohjelmasta kumpuvaan ajatteluun. Keskusteluun osallistui hyvin laajalti suomalaisia toimijoita, kuten Tulenkantajat sekä Paneurooppalainen Yhdistys, kotimaisista fasisiryhmistä sekä poliittisiin puolueisiin kytkeytyneistä puoluelehdistä puhumattakaan.

Tutkimuksen alkuperäislähteet ovat ennen kaikkea kansallisia ja siinä suhteessa hyvin kattavia, sillä huomiota keskitetään laajalti suomalaisen sanomalehti- ja aikakauslehtien kirjoon sekä painettuihin alkuperäislähteisiin, kuten muistelmiin. Lehtiartikkeleista tehtyjä tulkintoja tukevat erilaisesta arkistoaineistosta, kuten presidentti Risto Rytin yksityisarkistosta sekä Ulkoasiainministeriön diplomaattisähkeistä tehdyt nostot. Kansainvälinen vertailu kuitenkin perustuu pääasiassa tutkimuskirjallisuuteen – laaja vertailu olisikin vaatinut huomattavasti laajempaa käsikirjoituksen myös sanamääräisesti mitattuna.

Teoksen rakenne perustuu temaattiseen jakoon. Käsitteily lähtee liikkeelle kronologisesti paneurooppalaisuudesta ja etenee sitten Uuden Euroopan käsitteilyyn ja maantieteellisiin, alueita koskeviin havaintoihin. Päälukujen alla käsitellään keskeisiä teemoja temaattisella jaolla. Teoksen esitystapa on sujuva ja kirjoittaja käyttää runsaasti suoria aineistositaatteja. Kieli on riittävän selkeää, joskin sitaattien käyttö ajoittain rikkoo tulkintaa. Toisaalta sitaattien laaja upottaminen tekstiin kannustaa lukijaa myös lukemaan sitaatit ja näin perehtymään aikalaisten kielenkäyttöön sekä tutkittavaan aihepiiriin syvällisemmin.

Heikkilän löydöt kertovat siitä, että niin paneurooppalaisuus kuin uusieurooppalaisuus saivat Suomen keskusteluissa kansallista identiteettiä käsittelevää sisältöä. Keskustelua kävivät monet yhteiskunnan älymystön jäsenet, joihin lukeutui muun muassa Mika Waltari, Georg Henrik von Wright, V.A. Koskenniemi, Erkki Vala, Eino Kaila ja Jaakko Forsman sekä lukuisia muita. Kyse oli ennen kaikkea kansallisvaltion rakentamisesta ja kansainvälisyyden pohdinnasta. Paneurooppalainen aate hiipui 1930-luvun alussa, mutta osa paneurooppalaisuuden kannattajista, kuten aluksi natsveja kritisoinut Eino Kaila osallistui myös 'Uuden Euroopan' mahdollisuuksien pohdintaan jatkosodan aikana, kun Suomi oli sitoutunut Saksaan.

Keskustelussa kansallisvaltion ja laajemman eurooppalaisen kokonaisuuden suhteesta oli kyse myös siitä, miten kansallisuus pitäisi käsittää. Laajentaminen eurokansallisuudeksi antoi mahdollisuuden keskittyä painottamaan sivistystä etnisten piirteiden sijaan. Samalla kotimainen keskustelu rakensi hyväksyntää sille, millainen Suomen kaltainen pienen valtion paikka tulisi olemaan. Kansainliiton antama kokemus ei tyydyttänyt paneurooppalaisuutta tukevia tahoja, jotka arvostivat ennen kaikkea eurosentrismityyttä. Uusieurooppalaisuudessa eurosentrismi tarkoitti käytännössä hierarkkista talousliittoa Saksan hegemonialla, mikä usein hyväksyttiin Suomessa toisen maailmansodan aikaisissa kommentteissa. Suomessa näytti olevan luontevaa hakea paikkaa Neuvosto-Venäjän rajanaapurina pohtimalla eurooppalaisen yhteistyön mahdollisuuksia. Venäläiset edustivat samalla sellaista toiseutta, mille löydettiin vastakohtaa erilaisista eurooppalaisten valtioiden yhteistyötä koskevista ajatuksista. Tulkinnot eurooppalaisista arvoista, kulttuuri ja talous olivat luontevia tapoja hakea eroavaisuutta bolševismiin. Samalla ennen kaikkea uusieurooppalaisuus kärsi toisen maailmansodan lopputuloksesta ja suomalainen keskustelu laantui, samaan aikaan kun Länsi-Euroopassa erilaiset Euroopan yhteistyötä ajavat liikkeet saivat huomattavaa poliittista menestystä.

Teoksen keskeisin anti perustuu hyvin perusteltuun havaintoon, että Suomessa todellakin käytiin laajaakin keskustelua Euroopan tulevasta taloudellisesta ja poliittisesta järjestyksestä sekä mietittiin Suomen paikkaa siinä. Niinpä huomio keskittyi ennen kaikkea keskustelun olemassaolon osoittamiseen, ja välillä lukija jää miettimään, missä määrin intellektuellien lehtien palstoilla käymällä keskustelulla todella oli poliittisia seuraamuksia. Niinpä esimerkiksi eduskunta-aineiston analyysi olisi voinut tuoda lisävalaistusta kysymykseen siitä, missä määrin lehtiartikkelien ja laajempien kirjoitusten kautta käyty keskustelu Euroopasta heijastui käytännön kansalliseen politiikkaan. Sama pätee kansainväliseen kontekstiin. Kysymyksenasettelussa luvattu kansallisen tason vertailu liikkeen keskuksen ajattelutapojen kanssa ei toteudu täysin tyydyttävästi, sillä on syytä olettaa, että myös keskuksat olivat vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Laajempi lähdeaine pohja olisi tässäkin tapauksessa antanut kiinnostavaa syvyyttä tulkinnoille. Toisaalta nykyiselläänkin teoksen anti on kiinnostava. Heikkilä pystyy hienosti osoittamaan aikalaiskeskustelun keskeisiä teemoja ja syventämään käsitystä älymystön roolista sekä ajankohdan poliittisesta ja aatteellisesta ajattelusta.

Teemu Häkkinen, FT
Jyväskylän yliopisto